

XORIY TAJRIBASI ASOSIDA TIJORAT BANKLARINI SOLIQQA TORTISH

Abdullayeva Iroda Maxmudovna
Bank-moliya akademiyasi magistranti

Kirish: Bugungi kunda tijorat banklari faoliyatini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar bilan xarakterlanadi: keng ko'lamdagi soliq chegirmalaridan keng foydalanish (kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga rezervlar,, foyda bazasini ko'rilgan zararlar summasiga kamaytirish va boshqalar), foizli daromad olish bilan bog'liq foizli xarajatlar bo'yicha cheklovsiz chegirmalarni taqdim etilishi, bank faoliyati bilan bog'liq asosiy operatsiyalarni QQS to'lashdan ozod qilinishi. Global moliyaviy inqirozni kelib chiqish sabablari va uning oqibatlarini bartaraf etishda bank sektorini tartibga solish va soliqqa tortish o'rtasidaga mavjud bo'lgan muammolarni ko'rsatib berdi.

Singapur, Germaniya, Kanada kabi ilg'or soliqqa tortish tizimiga ega bo'lgan mamlakatlar va O'zbekiston o'rtasidagi qiyosiy tahlil oxirgi soliqlarni undirish tizimini takomillashtirishga muhtoj sohalar haqida tushunchalar beradi.

Samarali va aniq soliqqa tortish siyosati bilan mashhur bo'lgan Singapurda Singapur ichki daromadlar boshqarmasi hamkorlikda muvofiqlik yondashuvini qo'lladi. Bunday yondashuv banklarni soliq tavakkalchiligi bo'yicha shaffof bo'lishga, o'zaro ishonchni mustahkamlashga va soliq organlari va tijorat banklari o'rtasidagi kelishmovchiliklarni kamaytirishga chaqiradi. Ushbu faol chora soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarining kamayishiga va Singapur bank sektorida umumiy soliq majburiyatlarining oshishiga olib keldi¹.

Germaniya esa soliq yig'ish jarayonlarini raqamlashtirishga katta e'tibor qaratmoqda. Mamlakat o'z tijorat banklari uchun soliq hisobotlarini elektron shaklda taqdim etish majburiyatini yuklaydi, bu nafaqat soliq yig'ish samaradorligini oshiradi, balki inson xatolarini ham minimallashtiradi. Texnologiyani qo'llash orqali Germaniya soliqlarni hisoblash va undirish jarayonlarini soddalashtirib, umumiy soliq qonunchiligini yaxshilashga muvaffaq bo'ldi.

Kanada soliqlarni hisoblash va undirishning samarali usullarini ham namoyish etadi. U o'z bank sektori uchun tushunarli va aniq soliq yo'riqnomalarini taklif qiladi, chalkashliklarni kamaytiradi va qonunbuzarlik holatlarini kamaytiradi. Kanada soliq organi, shuningdek, banklarning soliq

---

¹ Toshmatov Sh. Tijorat banklarida foyda solig'i stavkalarini tabaqalashtirish xususiyatlari // Soliq solish va buxgalteriya hisobi. – Toshkent, 2014. - № 12. – 3 b.

majburiyatlarini bajarishini ta'minlash uchun muntazam audit o'tkazish zarurligini ta'kidlaydi².

Bundan farqli o'laroq, O'zbekiston soliq yig'ish tizimi hozirda bir qancha muammolarga duch kelmoqda. Asosiy masalalardan biri soliq qoidalarida aniqlik yo'qligi bo'lib, bu ko'pincha tijorat banklari uchun noaniqlik va chalkashliklarga olib keladi. Bu aniqlik yo'qligi soliq to'lashdan bo'yin tovlash va oldini olish amaliyotlari uchun ham eshikni ochishi mumkin.

Bundan tashqari, O'zbekiston soliq ma'muriyati qog'ozga asoslangan hujjatlar bilan tavsiflanadi, bu esa soliqlarni undirishda samarasizlik va kechikishlarga olib keladi. Soliq yig'ish jarayonlarida raqamlashtirishning yo'qligi soliq to'lashdan bo'yin tovlashni kuzatishni qiyinlashtiradi va soliq hisob-kitoblarida noaniqliklarga olib kelishi mumkin.

Nihoyat, Singapurda kuzatilgan kooperativ muvofiqlik modelidan farqli o'laroq, O'zbekiston soliq ma'muriyatida tijorat banklari bilan o'zaro ishonchni mustahkamlash amaliyoti yo'q. Ushbu yetishmayotgan element nizolar va soliq bilan bog'liq tortishuvlar xavfini oshirishi mumkin, bu esa soliq yig'ish jarayonini yanada murakkablashtirishi mumkin. Ushbu amaliyotlarning joriy etilishi O'zbekistondagi tijorat banklari o'rtasida soliqqa rioya etish darajasini oshirishi, soliq yig'ish samaradorligini oshirishi va keyinchalik davlat daromadlarining oshishiga olib kelishi mumkin³.

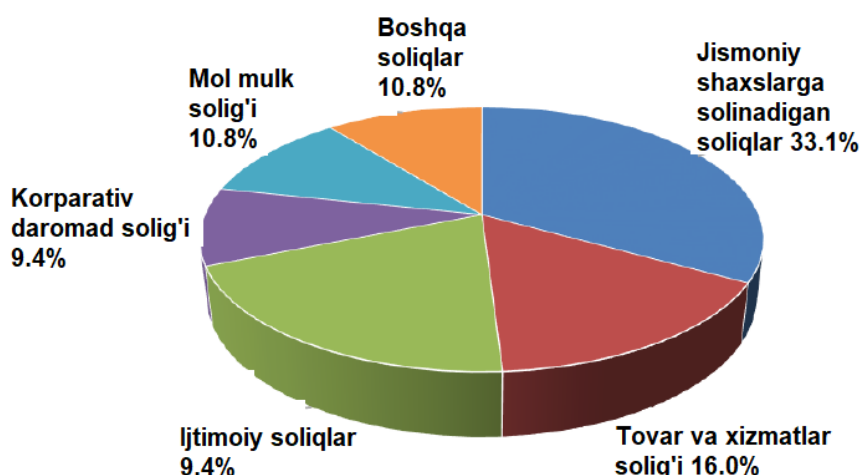
Davlatning tijorat banklariga soliq solish tizmini ya'llil qilishdan oldin umumiy soliq tizmi haqida ta'savvurga ega bo'lish lozim.

Bizga ma'lumki dunyoning yetakchi iqtisodiyotiga ega AQSh, Kanada, Germaniya, Shveysariya mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan tijorat banklariga soliq solish tizmini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda barcha soliq to'lovchilar uchun, ularning faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan qat'i nazar, soliqqa tortish umumiy normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi, ular qonunlar, qoidalar, ko'rsatmalar, ko'rsatmalar shaklida alohida davlat organlarining qarorlari bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, bir qator soliqlar bo'yicha moliya institutlarining soliq solinadigan bazasini aniqlash muhim aniqlashtirishni talab qiladi. Birinchi navbatda, daromad solig'iga tegishli bo'lgan alohida holatlar aniqlashtirish kerak. Avvalam bor tijorat banklarini soliqqa tortish davlatning ichki qonunlari asosida hosil bo'ladi. Davlatning tijorat banklariga soliq solish tizmini ya'llil qilishdan oldin umumiy soliq tizmi haqida tasavvurga ega bo'lish lozim⁴.

² Toshmatov Sh. Tijorat banklarini soliqqa tortish xususiyatlari // Soliq solish va buxgalteriya hisobi. – Toshkent, 2014. - № 12. – 6 b.

³ Yermoshina T.V., Uvarova I.A. Стимулирование инвестиционной деятельности коммерческих банков через систему налогообложения // Kontentus. 2013 y. - №4. -19-24 b.

⁴ Abdullayev. A. Soliq imtiyozlarining banklar resurs bazasini oshirishdagi ahamiyati // Bozor, pul va kredit. – Toshkent, 2022. - № 9. – 48 b.

1-rasm: AQSh davlarining umumiy soliq olinadigan tizim diagrammasi⁵

AQSh soliq tizimini ko'radigan bo'lsak, AQSh soliq tizimi haqli ravishda dunyodagi eng rivojlangan soliq tizimlaridan biri hisoblanadi: AQSh davlatida soliqlar 3 qismga bo'linadi federal soliqlar, davlat soliqlari, mahalliy soliqlar. AQSh konsolidatsiyalashgan byudjetining asosiy manbai jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlardir: ular barcha soliq tushumlarining 33.1 % ga yaqinini tashkil qiladi. Ishlab chiqarish, import va ijtimoiy soliqlar soliq tushumlariga teng hissa qo'shadi - har bir guruhga 16 dan 20% gacha. Qolgan 9.4% korporativ daromad solig'idan tushadi.

Xorijiy korporatsiyalar uchun soliq majburiyatlari agar tijorat banki xorijiy korporatsiya sifatida tasniflangan bo'lsa, u Amerika Qo'shma Shtatlarida faoliyat yuritsa yoki Amerika Qo'shma Shtatlaridagi manbalardan daromad olsa, AQSh qonunlariga muvofiq daromad solig'ini to'lashi kerak.

Korporativ soliqlar bo'yicha soliq solinadigan bazani hisoblashda AQSHning tijorat banki soliq solinadigan daromad miqdoriga yetishi uchun o'zining umumiy daromadidan yuqorida qayd etilgan xarajatlarni chegirib tashlaydi. Ushbu chegirmalar bankning soliqqa tortiladigan majburiyatlarini kamaytiradigan odatda ruxsat etilgan xarajatlardir. Ular quydagilar:

- 1) ko'rsatilgan xizmatlar narxi;
- 2) xodimlarning ish haqi, shu jumladan barcha turdagi mukofotlar va boshqa rag'batlantirish to'lovlari, shuningdek pensiya sug'urtasiga badallar xarajatlari;
- 3) ma'muriy, tijorat va operatsion xarajatlar;
- 4) reklama va marketing xarajatlari.

⁵ Abdullayev. A. Soliq imtiyozlarining banklar resurs bazasini oshirishdagi ahamiyati // Bozor, pul va kredit. -Toshkent, 2022. - № 9. - 48 b.

Tijorat banklari foydasi va xodimlar mukofotlarini soliqqa tortish doirasida ekspertlar asosiy e'tiborlarini muhim va murakaab bo'lgan masalaga, ya'ni soliqqa tortish maqsadida moliyaviy sektordagi qo'shilgan qiymatni aniqlashning amaliy imkoniyatlariga qaratilgan. MFS ning ko'p jihatdan QQS xarakteriga ega bo'lishi, QQS kabi banklarning faoliyati strukturasi bevosita ta'sir etmaydi, chunki soliq xizmatlardan tushum yoki tovar aylanmasidan emas, balki qo'shilgan qiymat summasiga bog'liqligini tasdiqlaydi. Albatta, mazkur soliqni QQS bilan farqi shundaki, soliq yuki faqat oxirgi iste'molchilarga emas, ma'lum qismi banklarga ham tushadi.

Xulosa

Tijorat banklarida foyda solig'ini hisoblash va undirish mamlakat moliya tizimining murakkab, ammo hal qiluvchi jihati hisoblanadi. O'zbekiston ilg'or xalqaro tajribalarni o'rganish orqali bank sohasida soliq amaliyotini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Aniq reglamentlar, raqamlashtirish va kooperativ muvofiqlik yondashuvining kombinatsiyasi bu borada muhim qadam bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "To'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida"gi Qonuni
2. O'zbekiston Respublikasining "Valyutani tartibga solish to'g'risida"gi Qonuni
3. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni
4. O'zbekiston Respublikasining O'RQ-814-sonli "Korporativ boshqaruv tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992-sonli "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4720-sonli "Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2454-sonli "Aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investorlarni jalb qilish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori

9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 3254-sonli "Tijorat banklarida korporativ boshqaruv to‘g‘risida"gi Qarori

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni, 2017 yil 7 fevral

11. Suyunov D., Xoshimov E. Korporativ boshqaruv modellari: konseptual jihatlar, zamonaviy tendensiyalar va konvergensiya imkoniyatlari // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. №4, 2017-y. 12-17 b

12. Беркинов Б. Корпоративные структуры (Основы создания управления). – Т.: Изд-во Натс.б-ки Узбекистана, 2021. – 132с

13. Хамидулин М.Б. Финансовые механизмы корпоративного управления. Монография. – Т.: Молия, 2018. –204с.

14. The EU corporate governance framework. Response to the European Commission’s Green Paper. Brussels, 2021.